IJTIMOIY FALSAFADA “RADIKALIZM” TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHIYATI VA UNING SHAKLIY KONSTANTALARI

Xalilov Jamoliddin Sodiqovich
Shahrisabz davlat pedagogika instituti kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: *ushbu maqolada ijtimoiy falsafada “radikalizm” tushunchasining mazmun-mohiyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada “radikalizm” va uning konstanatalari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar*: radikalizm, konstanta, ijtimoiy falsafa, ekstremist, shaxsiy-emotsional, “mafkuraviy” jinoyatchi, bolshevizm.*

Asrlar davomida falsafada ko‘plab ijtimoiy mazmundagi tushunchalar va kategoriyalarga nisbatan doimiy mohiyatini saqlab qoladigan, olimlar tomonidan e’tirof etilgan va chuqur ilmiy yondashuvga asoslangan mulohazalar hamda bu sohada tan olingan umumfalsafiy xulosalar shakllangan. Zamonaviy ilm-fanga doir leksikonda bu holatga nisbatan mutaxassislarga yaxshi tanish bo‘lgan “konstanta” iborasi qo‘llaniladi.

Tadqiqotimizga doir “radikalizm” tushunchasiga nisbatan ham ana shunday falsafiy konstantalar shakllangan va ular mazkur jabhadagi zamonaviy leksikonning tarkibiy qismi hisoblanadi. Radikalizm g‘oyasi va uning oqibatlarini nazariy va uslubiy jihatdan to‘g‘ri tushunish – ijtimoiy fanlarning eng murakkab muammolaridan biridir. Buning sababi qo‘llanilayotgan atamaning ilmiy yangiligi va hayotda unga nisbatan faoliyat mexanizmlarining endigina ishglab chiqilayotgani bilan bog‘liqdir.

Biz quyida ijtimoiy falasafada “radikalizm” tushunchasining mazmun-mohiyati va uning shakily konstantalari haqida sharhlashni lozim topdik.

Asosiy qism. Falsafiy asarlarda “radikalizm” tushunchasi lotincha “radiks” — “ildiz” degan ma’noni anglatadi [3]. Ushbu tushuncha jamiyatda chuqur, tub o‘zgarishlarga bo‘lgan talabni, sifat jihatidan yangi holatga o‘tishni nazarda tutadi. Ushbu tushunchaning semantik mazmuni genezisi XVIII-asrda J.J.Russo g‘oyalariga borib taqaladi. J.J.Russo ta’biri bilan aytganda, xalq oliy despotik hokimiyatga bo‘ysunar ekan, yaxshi harakat qiladi, lekin agar u isyon ko‘tarib, bu hukumatni ag‘darsa, yanada yaxshi ish qiladi [1].

Radikalizmning ta’rifi juda qiyin muammo, fanda esa haligacha umumiy qabul qilingan yagona ta’rif yo‘q. Bu uning ko‘p qirraliligi va ko‘rinishlarining xilma-xilligi bilan izohlanadi. Radikalizm tushunchasi ko‘plab ta’limot va tashkilotlarni, jinoyatchi shaxslarni, turli madaniyat va din vakillarini qamrab oladi. Radikalizm ayni paytda pozitsiyadir. Uning bir nechta tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatamiz.

Birinchidan, radikalizm dunyoqarash (mafkuraviy), radikalistik amaliyotlar asosidagi dunyoqarash va g‘oyalar yig‘indisidir.

Ikkinchidan, radikalizm shaxsiy-emotsional (psixologik) jihat, radikalist shaxsining ruhiy munosabatidir.

Uchinchidan, radikalizm tashkiliy (amaliy) jihat – radikalistik faoliyatni amalga oshirish shakllari va usullari majmuidir.

“Radikal” atamasi “ekstremist” atamasidan farqli o‘laroq, bir ma’noda salbiy baholash muhriga ega emas, chunki u harakatlar va ularning oqibatlariga emas, garchi ular juda chambarchas bog‘liq bo‘lsa ham, g‘oyalar va qadriyatlarga urg‘u beradi,

“Radikalizm” tushunchasi ko‘pincha ikki ma’noda qo‘llaniladi. Tor ma’noda, bu tushuncha murojaat qilish uchun ishlatiladigancha mo‘tadil islohotchilik yo‘nalishlari va harakatlaridir. U birinchi marta XVIII-asrda Angliyada qo‘llanila boshlandi. 1832 yilgi saylov islohoti to‘g‘risidagi qonun loyihasining Jeremi Bentam singari muxoliflari orasida (ushbu islohot tarafdorlariga nisbatan) “falsafiy radikal” deb nomlangan [8].

Yangi davrda burjua-demokratik o‘zgarishlar mafkurachilari J. Lokk va J.J.Russo radikallar deb atalgan. Bu faylasuflarning radikal fikrlari Buyuk Fransuz inqilobining radikalizmiga aylandi. Bu davrda yakobinchilar ma’rifatparvarlik g‘oyalarini hayotga tatbiq etishga urinishdi [4]. Radikalizm tushunchasi XIX-XX-asrlarda ham chap, ham o‘ng kuchlarga nisbatan qo‘llanila boshlandi.

Bugungi kunda dunyoning ko‘plab davlatlarida bunday xatti-harakatlar adovat va nafratdan kelib chiqqan jinoyatlar deb ataladi, ammo bunda adovat va nafrat insonga nafaqat shaxs sifatida, balki ma’lum bir milliy, diniy, ijtimoiy guruh vakili sifatida ham, adovat va nafrat hissi paydo bo‘ladi. muayyan siyosiy va mafkuraviy qarashlar va e’tiqodlarning tashuvchisi sifatida. Ko‘rinib turibdiki, radikalist oddiy qotil yoki bezori emas, u o‘zining haqligiga ishongan “mafkuraviy” jinoyatchidir.

A.Bezanson, S.Koyen, R.Payps, B.Rassel kabi bir qator zamonaviy G‘arb tadqiqotchilari orasida ikkita g‘oyaviy va nazariy yondashuv mavjud [5]. Birinchi holatda o‘ng va chap radikalizmning ko‘rinishlari alohida ko‘rib chiqilsa, ikkinchisida radikalizmni yaxlit, yaxlit ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida tushunishga harakat qilinadi.

Zamonaviy radikalistik ko‘rinishlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, madaniy omillar radikalizmning paydo bo‘lishi va tarqalishiga yordam berishi va unga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Radikalizm turli xil siyosiy va diniy oqimlarga xos bo‘lishi mumkin bo‘lgan madaniy hodisadir. Radikalizmning quyidagi tipik belgilari aniqlangan.

1. Ijtimoiy-siyosiy voqelikka, siyosiy borliqning shakllangan shakllariga salbiy munosabat;
2. Mafkuraviy reduksiya, ya’ni, ijtimoiy-siyosiy voqelikning barcha tomonlarini bir mavhum loyiha, tamoyil, g‘oyaga qisqartirish;
3. “Radikal” g‘oyalardan foydalanishga tayyorlik siyosiy maqsadlarga erishish, ya’ni umume’tirof etilgan axloqiy va huquqiy me’yorlardan tashqariga chiqishni anglatadi [6].

Radikalizm g‘oyalari va qadriyatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashtirish va uning aksiologiyasini ko‘rsatish kerak. Radikalizmning eng muhim tarkibiy qismi ongning radikalistik turi va radikalistik madaniyatdir.

Radikalistik madaniyatda siyosiy qadriyatning ma’lum bir turi mutlaqo ustunlik qiladi. Masalan, so‘l radikal mafkura tenglik g‘oyasini ulug‘laydi, uni erkinlikdan (aslida deklarativ emas) ustun qo‘yadi, o‘ng radikallar esa tenglik g‘oyasini taraqqiyotdan ustun qo‘yadilar. Natijada, bu zo‘ravonlik va asosiy inson huquqlarini mensimaslikni (masalan, bolshevizmni) keltirib chiqaradi.

Falsafiy ma’noda, vositalar nafaqat ma’naviy va huquqiy jihatdan asosli bo‘lishi kerak, balki maqsad ham mavjud vositalarni hisobga olgan holda tanlanishi kerak. Ko‘pincha maqsad va vosita o‘rtasidagi bo‘shliq ikkalasining tabiatidagi farq tufayli yuzaga keladi. Radikal tafakkur bu yo‘lni qabul qilmaydi, maqsadlar qo‘yilgandan keyin vositalar bo‘lishi kerak, ularni topish va qo‘llash kifoya, deb hisoblaydi. Radikalizm jamiyatdagi munosabatlarni beqarorlashtirishga emas, balki tartibga solishga yordam beradigan maqbul siyosiy vositalar mavjud bo‘lmaganda belgilangan maqsadga erishishga qaratilgan siyosiy harakatning timsoli sifatida harakat qiladi. Haddan tashqari

zo‘ravonlikka murojaat qilish natijasida “buyuk g‘oya qurbon bo‘lishi” bunday vositalarning yetishmasligi natijasidir. Radikalizm o‘zining ko‘rinish va shakllarida ko‘p xil namoyon bo‘lish tendensiyasiga ega. Bizning vazifamiz ushbu nazariy xilma-xillikni va siyosiy radikalizmning mumkin bo‘lgan ta’limotlarini ko‘rsatishdir. Shuning uchun radikalizm ta’limotini tahlil qilish umumiydan xususiyga ergashishning deduktiv-ratsional usuli va xususiydan umumiyga ko‘tarilishning induktiv-empirik usuli bilan bir qatorda nafaqat g‘oyalar, balki g‘oyalar bilan ishlashni nazarda tutadi.

“Chap-o‘ng” dixotomiyasi radikalizmning doktrinal tahlili uchun eng barqaror va maqbul asosdir. Muayyan siyosiy g‘oyalarning real tarixiy timsoli o‘z ichiga bir necha semantik darajalarni, falsafiy va g‘oyaviy, mafkuraviy hodisalarni yaxshiroq tushunishga qaratilgan.

Zamonaviy G‘arb siyosiy tizimida chap va o‘ng radikalizmning qarama-qarshiligi markazchilik deb qaraladi [9]. Radikalizm deb hisoblangan chegaradan chiqib ketadigan nuqtalar - bu sotsial demokratiya (chapda) va liberal-konservatizm (o‘ngda) radikallikdan qochish istagi sifatida tushuniladi. Zamonaviy Yevro-Amerika (Atlantika) dunyosidagi siyosiy jarayonlar liberal-demokratik mafkurada mujassamlashgan ma’lum bir mutlaq markaz atrofida aylanadi.

Masalan, A.G.Dugin taklif qilayotgan siyosiy koordinatalar tizimida “sentrizm” atamasi ikki ma’noga ega. A.G.Dugin uchun geosiyosatning metodologiyasi universal bo‘lib, ijtimoiy-siyosiy voqelikning fundamental dualizmini, uning “quruqlik va dengiz”, evrosiyolik va atlantizmga bo‘linishini tasdiqlaydi. Geosiyosat darajasida liberal demokratiya atlantizm bilan bir xil. A.G.Dugin mantiqan qat’iy qarama-qarshi Yevroosiyo markazi bo‘lishi kerak, deb hisoblaydi [7].

Zamonaviy radikalizmning eng ehtimoliy taktik davomi bu terrorizm bo‘lib, u o‘z maqsadlariga erishish uchun jinoyatchilar sifatida alohida turdagi shaxslarni talab qiladi. Haqiqiy terrorizm, kamdan kam istisnolardan tashqari, faqat oldindan aytib bo‘lmaydigan hujum usullari va yo‘nalishlarini tanlaydi, maqsadga erishish uchun jonini berishga tayyor bo‘lgan aqidaparastlar yordamiga ko‘proq murojaat qiladi.

Shunday qilib, terrorizm eng yorqin va dramatik, garchi ommaviy zo‘ravonlikning yagona shakli bo‘lmasa-da, mafkuraviy muhitga va fanatik ijrochilarga ega.

Zamonaviy zo‘ravonliksiz radikalizmning eng tipik namunasi bu skuatterlar deb ataladigan harakatdir. XX asr 80-yillarida squatter harakatining tug‘ilgan joyi Angliya va Gollandiyada ular yetakchi harakatlardan biriga aylandi. Gollandiyada squatterlarni ba’zan krakerlar (gollandcha kraakdan – “yorilish”) deb atashadi. Skuatterlar (inglizchadan skuat – “tortib olmoq”) yashash uchun bo‘sh uylarni egallab olgan odamlar, ma’nosini anglatadi. Skuatterlar oddiy uysiz odamlardan siyosiylashuvi bilan farq qiladi. Qo‘lga olish harakatlari chap qanot radikalistik, antikapitalistik xarakterga ega. Squatterlar ko‘pincha zavodlar va transmilliy kompaniyalar idoralarini, shuningdek, hukumat idoralari, politsiya bo‘limlari, banklar va boshqa ekspluatatsiya binolarini egallab olishadi va ularda yashay boshlashadi [2].

Binobarin, radikalizmni tasniflashning yana bir asosiga ko‘ra, diniy-siyosiy radikalizm, mafkuraviy radikalizm va millatchilik radikalizmini ajratamiz.

Diniy radikalizm o‘zining asosiy qadriyati sifatida Xudoni nazarda tutadi. Uning uchun e’tiqod va imon inson faoliyati uchun eng kam tanqid qilinadigan asosdir. Diniy qarashlar shaxsning aks etishi natijasi emas, ular taklif, yuqtirish va taqlid qilish natijasida orttirilgan. Shunday qilib, diniy e’tiqod imonlilar massasini tashkil qiladi, ularda diniy ekstaz holatiga erishish mumkin. Bunday holatda, odam qotillikka, aqidaparast terrorchiga aylanishga qodir. E.Dyurkgeym shunday deb yozgan edi: “Bir guruh odamlar tomonidan ozmi-ko‘pmi kuchli hayajon bo‘lsa, u muqarrar ravishda diniy xususiyat kasb etadi” [10]. Dyurkgeymning ta’kidlashicha, aksariyat zamonaviy ommaviy ijtimoiy harakatlar, garchi ular tashqi diniy ta’limot bo‘lmasa ham, diniy psixologiyaga asoslanadi. Dinning asosiy vazifasi dunyoni va insonni tushuntirish emas, balki his-tuyg‘ularni qo‘zg‘atish va harakatga undashdir.

Ijtimoiy-psixologik jihatdan o‘zaro munosabatda diniy fanatizm fundamentalizmning asosidir. Fundamentalizm modernizatsiyaga qarshilik ko‘rsatish, eski, asosiy qadriyatlarga, tuzilmalarga va hayotni tashkil qilish usullariga rioya qilish istagidir. Zamonaviy adabiyotda fundamentalizm birinchi navbatda diniy oqimlar (birinchi navbatda islom) bilan bog‘liq. Bu

tasodifiy emas, chunki “eski” qadriyatlarga rioya qilish odatda mantiqiy emas va oqilona tanqidga duchor bo‘lmaydi [6].

Diniy va mafkuraviy radikalizmning asoslari radikal diniy g‘oyalar hisoblanadi, ulardan boshqa din vakillariga va chet elliklarga nisbatan murosasiz munosabat kelib chiqadi. Bizning davrimizda barcha an’anaviy jahon dinlari radikalizm va terrorizmni diniy darajada inkor etadi. Asosiy xavf noan’anaviy dinlar - totalitar sektalardan iborat. Bu borada totalitar oqimlar tahdidiga qarshi kurashda davlat va an’anaviy dinlar hamkorligi juda samarali bo‘lishi mumkin.

Xulosalar va takliflar. Bugungi kunda turli tafakkurga ega, xilma-xil fikrlaydigan, ko‘plab millatlar va diniy e’tiqoddagi odamlar o‘rtasida qanday qilib tolerant munosabatlarni rivojlantirish mumkin degan masala ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bizning fikrimizcha, aholida radikalizm g‘oyalariga qarshi kurash tuyg‘usini qaror toptirish jarayonida quyidagi asoslardan kelib chiqib samaradorlikka erishish mumkin:

- nafaqat o‘z fikri va shaxsiy qarashlari, balki boshqalar fikri va qarashlarini ham e’tiborga olish;
- o‘zaro muloqot va uqtirish vositasi sifatida radikallik, zo‘ravonlik va tahdidning turli ko‘rinishlaridan voz kechish xususiyati;
- majburlamaslik xususiyati, boshqalarga ham va o‘ziga ham birdek talabchan bo‘lish;
- qabul qilish xususiyati – har bir insonning o‘zgacha bo‘lishiga haqqi borligini anglash va shunga amal qilish;
- shaxsiy mayllar va egoistik yondoshuvlarni ustivorga aylantirmaslik, o‘zgalar haq-huquqini hurmat qilish.

Shuning uchun ham doimo hayotda boshqalar dardini o‘ylab yashaydigan, bag‘rikeng va sabr-bardoshli odamlarni butun dunyoda fidoyi insonlar deb ataydilar. Bugungi kunda mamlakatimizda islohotlarga daxldorligini yaxshi anglaydigan hurfikrli va ziyoli insonlarni tarbiyalash davr talabiga aylanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жирар Р. “Зўрлик ва муқаддаслик” (“La violence et le sacré”. Paris, 1972).
2. Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп луғат //Қ.Хоназаровнинг умумий таҳририда. Тўлдирилган учинчи нашри. -Т.: Шарқ. 2011. – Б.178.
3. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. 2 жилд. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2021.
4. Пахрутдинов Ш. “Таҳдид – ҳалокатли куч”. –Т.: Академия, 2006;
5. Рустамова М. Ёшларда янгича тафаккур маданиятини шакллантиришнинг фалсафий жиҳатлари. - Тошкент : Меҳнат, 2010. - 19 б.
6. Саидолимов С., Абдуғаниева З. Халқаро хавфсизлик (қўлланма). –Т.: Akademiya, 2007. – Б.148.
7. Тоффлер Э. Тоффлер Х. Война и антивойна. М.: АСТ, 2005 — 416 с.
8. Эргашев И. Тараққиётнинг мураккаб йўллари. // Жамият ва бошқарув. 1998 йил. №1.
9. Эргашев Ф. Барқарорлик яратиш ғарбнинг стратегик ўйинларидан биридир. // Жамият. 2007, 2 февраль. №5 (18). – Б.14.
10. Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт модели. - Тошкент: Маънавият, 2005. – Б.192.